

Борис ПОГРІЩУК

ІННОВАЦІЙНА ТРАНЗИТИВНІСТЬ ЯК ІНДИКАТОР ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Розглянуто питання інноваційної транзитивності, здійснено інформативне оцінювання стану інноваційного розвитку національної економіки, обґрунтовано економічний механізм забезпечення інноваційної діяльності та визначено фактори впливу на формування глобальної економічної безпеки.

Постановка проблеми. В умовах глобальних трансформацій ХХІ ст. перед багатьма країнами постала проблема знаходження рівноваги на шляху переходу до нового типу розвитку й забезпечення умов транзитивності та глобальної економічної безпеки.

Гарантування економічної безпеки в тому чи іншому сенсі є концептуальним завданням будь-якої держави практично з моменту її заснування. Особливої гостроти питання набуває щодо транзитивної економіки, оскільки останній властиві численні негативні наслідки реформування, що знаходять свій вияв у дезінтеграції виробничих структур, розриві господарських зв'язків, розбалансованості між видобувними та переробними галузями виробництва, згортанні внутрішнього ринку, дисбалансах регіонального розвитку, зниженні рівня конкурентоспроможності національними виробниками тощо. Зафіксовані масовою свідомістю, офіційною статистикою і науковим інструментарієм явища, процеси та тенденції, що загрожують динамічному соціально-економічному розвитку українського суспільства, висувують проблему економічної безпеки розвитку у ряд головних стратегічних завдань [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням економічного розвитку присвячені роботи багатьох вчених-економістів, чільне місце серед них займають праці В. П. Александрова, Ю. М. Гальчинського, В. М. Гейця, С. С. Герасимчука, М. А. Йохна, М. І. Крупки, А. Я. Кузнецова, О. О. Лапко, В. Г. Мединського, Б. Й. Пасхавера, В. М. Петрова, Є. В. Савельєва, В. П. Семиноженка, В. П. Ситника, В. М. Трегобчука, Р. А. Фатхутдінова, Л. І. Федулової, Й. Шумпетера, М. Г. Чумаченка, С. І. Юрія та ін.

Проте, зважаючи на сучасні глобалізаційні процеси, потребує дослідження проблема інноваційної транзитивності в контексті формування економічної безпеки за умов постійних змін, що відбуваються на господарському, регіональному та загальноекономічному рівнях, й обґрунтування теоретичних, методологічних і прикладних засад їхньої реалізації.

Методи дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення проблем економічної безпеки, транзитивності економіки; наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених на основі застосування абстрактно-логічного методу, монографічного, порівняння та ін.

Метою роботи є обґрунтування економічного механізму формування інноваційної транзитивності на основі проведення інформативного оцінювання стану інноваційного розвитку національної економіки, виявлення можливих резервів зростання ефективності функціонування економічної системи, ресурсного забезпечення інноваційної діяльності, та визначення факторів впливу на рівень глобальної економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Історично склалося так, що проблема забезпечення економічної безпеки виникає водночас із формуванням державності, з усвідомленням економічних інтересів суспільства. Сучасний вектор розвитку економіки має інноваційний характер. При цьому економічна безпека трактується як стан економіки, який забезпечує стале зростання, ефективне задоволення потреб суспільства, високу якість управління, захист економічних інтересів на національному та міжнародному рівнях [2, с. 31]. Економічна безпека є складовою національної безпеки держави, що визначає стан захищеності державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України, законних інтересів і прав громадян.

Теоретична рефлексія сутності феномену економічної безпеки дає змогу вибудувати її внутрішню логіку, причинно-наслідковий «ланцюжок» її формування і розвитку, що містить такі ланки: економічні інтереси – економічні загрози (небезпеки) – економічна безпека. Економічна безпека держави є важливою складовою національної безпеки, за суттю основним «остовом» її конструкції. Одночасно це відносно самостійна система, яка має свою структуру, внутрішню логіку розвитку та функціонування, засоби дії на всі інші аспекти безпечного існування особистості, суспільства і держави [1, с. 7]. Отже, забезпечення економічної безпеки є не лише процесом і результатом приведення в дію власне економічних механізмів і засобів держави. Надійно діюча її система залучає в свою орбіту і позаекономічні засоби (політичні, правові, інформаційні, військові, культурно-духовні, екологічні тощо).

У Концепції національної безпеки України сутність економічної безпеки визначено як «...спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз» [3, с. 4]. Разом з тим, в умовах глобалізації такий підхід є фундаментальним, проте варто зауважити, що сприйняття економічної безпеки як «стану захищеності», зводить реалізацію економічно-безпечного розвитку економічної системи до спроможності адаптуватися в невизначеному та рухливому міжнародному середовищі, таким чином, зникає можливість передбачення перспектив її глобального розвитку.

Середовище функціонування економічної системи потребує багатовекторного дослідження явищ і процесів, а також передбачає застосування критеріїв оцінки впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на економічну безпеку.

Сучасний етап розвитку економіки базується на поєднанні регуляторних чинників закритих систем і закономірностей світової глобалізації. Оскільки економічні явища та процеси є взаємообумовленими та часто мають циклічний характер, виникає потреба в активізації комплексних досліджень процесів управління економічною безпекою та пошуку способів визначення взаємозв'язків в історичній ретроспективі як окремих елементів впливу, так і системи факторів загалом.

Дослідження факторів економічного розвитку дозволяє запропонувати певні критерії їхнього розмежування та групування [4, с. 119]:

- рівень значимості: ресурси (потенційні фактори), джерела, рушійні сили, засоби поживлення джерел та активізації рушійних сил, фактори;
- характер впливу: фактори екстенсифікації та інтенсифікації; підсилюючого, послаблюючого, гальмівного характеру;
- ступінь впливу: безпосереднього і опосередкованого;
- спрямованість впливу: екзогенні (зовнішні) та ендогенні (внутрішні);
- структура економічної системи: фактори розвитку структурних елементів системи, зокрема якісного вдосконалення та кількісного зростання продуктивних сил, розвитку економічних відносин, вдосконалення господарського механізму;
- етапи та цільові орієнтири розвитку макроекономічних систем: визначення таких факторів можливе лише в процесі дослідження форм виявів законів і закономірностей розвитку систем.

З розвитком тенденцій щодо глобалізації світової економічної системи виникає потреба в підвищенні якісних і кількісних параметрів виробництва продукції на основі досягнень науково-технічного прогресу.

Шляхи формування глобалізованих систем передбачають використання двох механізмів: 1) вироблення універсальних моделей розвитку, реалізація яких дає змогу уніфікувати систему взаємозв'язків між економічними суб'єктами і впровадити міжнародні стандарти на всіх рівнях та у всіх підсистемах (процес уніфікації); 2) процес взаємопроникнення, об'єднання двох і більше систем у результаті гармонізації відносин та інтересів (процес інтеграції). При цьому процес глобалізації потрібно розглядати не як шлях до досягнення гомогенності, а як важливе джерело збереження різноманітності, яке досягається в результаті об'єднання різного в одне ціле. За рахунок цієї різноманітності забезпечується життєздатність, збагачується й ускладнюється структура самої системи. Взаємодія протилежних за спрямованістю тенденцій звільняє необхідний для розвитку і трансформацій економіки потенціал, який інтенсифікує розвиток на вищому рівні [5, с. 121–122].

Нині визначальну роль у формуванні концепцій розвитку окремих держав відіграють інноваційні процеси, які є невід'ємною умовою забезпечення ефективного розвитку їхніх економік. Інноваційний тип економічного розвитку дедалі більше стає тим фундаментом, який визначає економічну міць країни та її перспективи на світовому ринку. Процес трансформації ідей і знань в об'єкт економічних відносин відбувається на рівні окремих суб'єктів господарювання. При цьому інноваційна діяльність є складним і багаторівневим процесом, який має забезпечувати реалізацію стратегії інноваційного розвитку, основа якої – потреби ринку; а перспективні дослідження і розробки необхідні для визначення її довгострокового курсу розвитку. Це передбачає стратегічний аналіз ринкової ситуації, визначення конкурентних переваг і перспектив її подальшого розвитку з урахуванням потреб ринку. Саме закони ринку значною мірою впливають на регуляторні аспекти функціонування економічних і соціальних систем.

Тільки США, Німеччина та деякі інші найбільш технологічно розвинуті країни-члени ОЕСР є як нетто-експортерами інновацій, включаючи передання суб'єктам господарювання інших країн патентів, ліцензій, ноу-хау, різноманітних результатів наукових розробок і досліджень, технологічного устаткування, а також відповідних завданням інноваційного розвитку методів передового менеджменту. Переважна ж кількість держав світу (у т. ч. навіть такі країни з високим рівнем економічних показників, як Японія, Тайвань, Південна Корея та інші так звані «азійські тигри») є інноваційними нетто-імпортерами. Їхня докорінна відмінність від багатьох учасників цієї групи полягає в тому, що вони купують за кордоном переважно лише результати науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, маючи власний, навіть

більш ефективний порівняно з нетто-експортерами, механізм регуляторного супроводу інновацій відповідно до національних звичок і традицій [6, с. 67].

У 2010 р. в Україні інноваційну продукцію реалізували 964 підприємства на суму 33,7 млрд. грн. (3,8% від загального обсягу промислової продукції). Третину її загального обсягу реалізовано підприємствами машинобудування (10,8 млрд. грн.), 21,5% – металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (7,3 млрд. грн.), майже 20% – підприємствами з виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення (6,6 млрд. грн.), 13,8% – з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (4,7 млрд. грн). При цьому майже кожне четверте інноваційне активне підприємство поставляло свою продукцію на експорт (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість підприємств, що займались інноваційною діяльністю в Україні

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Усього	1397	1411	1462
з них: мали витрати на інноваційну діяльність	1066	1025	1088
впроваджували інновації	1160	1180	1217
з них: впроваджували інноваційні види продукції	667	614	615
впроваджували нові технологічні процеси	515	452	522
Реалізували інноваційну продукцію, що заново впроваджена або зазнала технологічних змін протягом останніх трьох років	993	994	964
реалізували інноваційну продукцію за межі України	341	334	241

*Примітка. Розраховано за даними Держкомстату України

Обсяг реалізації інноваційної продукції за межі України у 2010 р. становив 13,7 млрд. грн., у т.ч. в країні СНД – 8,1 млрд. грн. (у 2009 р. – відповідно 13,2 млрд. і 7,9 млрд. грн.).

Для впровадження нового або значно вдосконаленого продукту чи процесу 178 підприємств придбали 565 технологій в Україні та 142 за її межами. З них 239 придбано з устаткуванням (93), 136 – як результат досліджень і розробок (12), 112 технологій придбано разом із цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців (1), 52 – за договорами на придбання прав на патенти, за ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей (28) та 3 технології – за угодами на придбання технологій та ноу-хау (6) [7].

Загальний обсяг наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій у 2010 р., збільшився на 4,5% і становив 9867,1 млн. грн., у т.ч. науково-дослідних робіт – на 4,8%, науково-технічних розробок – на 9,5% (3805,5 млн. грн. і 5037,0 млн. грн. відповідно). Разом з тим, обсяг науково-технічних послуг зменшився на 15,3% і дорівнював 1024,6 млн. грн. Частка загального обсягу наукових і науково-технічних робіт щодо валового внутрішнього продукту (ВВП) становила 0,90%, що є значно нижчим від науково обґрунтованої його величини – не менш ніж 1,7% ВВП.

У стимулюванні розвитку новацій, реалізації нововведень і впровадженні досягнень НТП визначальну функцію виконують інвестиції. Залучення приватних, державних або змішаних інвестицій з певними резервами, що можуть компенсувати підвищений ризик, забезпечує вихід на якісно вищий рівень господарювання.

Економія виробничих витрат, зростання кількісних та якісних показників виробництва досягаються завдяки використанню новітніх технологій, що забезпечує переваги над конкурентами і зміцнює ринкові позиції.

Проте понад 70% інноваційно активних підприємств здійснювали нововведення за рахунок власних коштів, обсяг яких становив 4775,2 млн. грн. Державну підтримку у розмірі 92,7 млн. грн. отримали лише 35 підприємств. Важливу роль для інноваційної діяльності 19 підприємств мали кошти інвесторів (2442,4 млн. грн.), у т. ч. кошти іноземних інвесторів – 11 (2411,4 млн. грн.), вітчизняних інвесторів 12 (31,0 млн. грн.). Кредитами в обсязі 626,1 млн. грн. скористалися 36 підприємств.

Рівень конкурентоспроможності національної економіки значною мірою залежить не лише від внутрішніх умов розвитку, а й від позицій держави на міжнародному ринку, що є індикатором пошуку шляхів виходу з кризи та засобом формування напрямів інтеграції в глобальний інноваційний простір. Враховуючи зазначене, особливої ваги набуває поєднання сучасної антикризової політики транзитивних країн з розробкою нової національної стратегії інноваційного розвитку. Стратегія як узагальнена модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації і поширення ресурсів та реалізації завдань щодо формування стратегії, передбачає розробку плану дій або наміченої стратегії та її адаптування до середовища, що змінюється, чим і виявляється проактивність і реактивність стратегії.

В сучасних умовах трансформації економічних систем різних держав відчутним є вплив дестабілізуючих процесів, що зменшує їхню стійкість і можливості до інноваційного розвитку, а також значною мірою зумовлює виникнення кризових явищ та зменшує рівень економічної безпеки.

До негативних, дестабілізуючих чинників, зокрема, належать: порушення міжрегіональних зв'язків; недотримання принципу відкритості при реалізації державної політики у сфері економіки; значні коливання цін на стратегічно важливі види продукції, значні прогалини в національному законодавстві у різних сферах життєдіяльності.

Економічна безпека безпосереднім чином пов'язана з досягненням економічної незалежності, стабільності й стійкості національної економіки, здатності до саморозвитку й прогресу. Одним з основних її елементів є зовнішньоекономічна безпека, що здобуває вагоме значення в умовах розвитку світового господарства, яке характеризується домінуванням сфери послуг як у структурі національного виробництва більшості країн світу, так і у системі міжнародних економічних відносин [8, с. 10].

Якісні ринкові перетворення вимагають формування сучасного глобального середовища постіндустріального суспільства. Серед нових процесів в ньому важливими є: підвищення пріоритетної ролі спеціалізації та кооперування виробництва наукомісткої продукції, високих технологій, нових видів матеріалів; суттєве випередження виробництва науково-технічних знань у зв'язку з істотними змінами в міжнародному поділі праці – торгівля ліцензіями, ноу-хау, науковою інформацією тощо.

Світова економіка в галузевому розрізі не в змозі стабільно функціонувати без певних загальних для всіх країн механізмів координації і управління, особливо в сегменті високотехнологічних послуг, які надаються і розвиваються за єдиними стандартами.

Найбільш інформативну оцінку стану інноваційного розвитку національної економіки щодо головних факторів, які його визначають, отримано на основі використання індикаторів Європейського інноваційного табло (ЄІТ), до яких віднесено п'ять груп індикаторів: «рушійні сили інновацій», «створення нових знань», «інновації й підприємництво», «індикатори використання інновацій», «інтелектуальна власність».

За ЄІТ Україна перебуває в останній за рівнем інновативності четвертій групі з визначенням індексу 0,23. Цю групу становлять: Росія – 0,23, Україна – 0,23, Латвія –

0,22, Польща – 0,21, Хорватія і Греція – 0,20, Болгарія – 0,19, Румунія – 0,16, Туреччина – 0,08. Порівняно з іншими країнами, відставання України від країн-лідерів становить, наприклад, приблизно 3 рази (Швеція – 0,68) [9, с. 201].

З метою виявлення ступеня близькості системи до межі її транзитивності та покращення управління безпекою необхідне проведення кількісної оцінки її рівня, що дає змогу у разі існування істотних порушень або відхилень вчасно відреагувати на тенденції розвитку світових регіональних процесів і врахувати зовнішні та внутрішні впливи і визначити перспективи її змін. Посилення інноваційного потенціалу головних секторів економіки та покращення інвестиційного клімату має забезпечувати реалізацію стратегії інноваційного розвитку держави в основа якої – потреби ринку, стабільне функціонування якого є надійною запорукою поглиблення економічного співробітництва й інтеграції транзитивних країн у світовий економічний простір.

Висновки. Інноваційна транзитивність окремих держав значною мірою зумовлена рівнем їхнього економічного розвитку та базується на здатності національних економік до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб населення та держави, а з іншого – здатності протистояти дестабілізуючим чинникам, що створюють загрози їхньому розвитку. При цьому якісно новим вектором такого розвитку є перехід до постіндустріального етапу, який зумовлений потребою у використанні наукових і науково-технологічних досягнень у міжнародному вимірі (у глобалізованому середовищі).

Оскільки інноваційна складова трансформаційних процесів є основою для забезпечення побудови конкурентоспроможної економіки, то відповідно рівень інноваційності окремих економічних систем – це об'єкт перспективних досліджень, що потребує розробки необхідного інструментарію для визначення довгострокового курсу соціально-економічного розвитку держав у період системної трансформації та розгортання процесів глобалізації.

Література

1. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К, 2008. – 48 с.
2. Економіка: від А до Я : понятійно-термінол. слов. / О. В. Куроченко, М. А. Копнов, В. П. Сладкевич та ін. – К. : ДП «Видав. дім «Персонал», 2008. – 368 с.
3. Про Концепцію [основи державної політики] національної безпеки України : Постанова. № 3/97-ВР від 16 січ. 1997 р. // Право України. – 1997. – № 3. – С. 84–89.
4. Проданова Л. В. Фактори розвитку економічних систем / Л. В. Проданова // Економіка і управління в умовах глобалізації : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (1 груд. 2010 р.) – Донецьк, 2010. – С. 117–120.
5. Економічні проблеми XXI століття: міжнародний та український виміри [за ред. С. І. Юрія, Є. В. Савельєва]. – К.: Знання, 2007. – 595 с.
6. Будкін В. Інноваційна модель розвитку національних економік / В. Будкін // Економіка України. – 2010. – № 6. – С. 67–78.
7. Статистичний бюлетень за січень-березень 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
8. Чорна О. О. Економічна безпека України в умовах розширення міжнародного співробітництва в аерокосмічній сфері / О.О. Чорна, К. І. Старікова, К. С. Зеленська // Бизнес-информ. – 2011. – № 3. – С. 10–12.
9. Величко А. В. Особенности инвестиционно-инновационного развития экономики Украины / А. В. Величко, О. В. Лященко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2(24). – С. 199–205.